

Kwerenda stanu badań

stanowiska archeologicznego Cieszyn st. 13

(AZP 109-44/17) w obrębie cieszyńskiego Rynku

Wykaz dokumentacji archeologicznej dotyczącej Rynku w Cieszynie, dostępnej w Archiwum Działu Archeologii Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie oraz w Archiwum Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Delegatura w Bielsku-Białej, na której podstawie sporządzono kwerendę:

Wiesław Kuś

1992 „Wyniki nadzorów archeologicznych prowadzonych przy ul. Srebrnej 7, ul. Bóźniczej 1 oraz Rynku w Cieszynie”, Cieszyn.

1996 „Wyniki nadzorów archeologicznych prowadzonych podczas prac ziemnych związanych z wymianą instalacji wodociągowej przy zachodniej pierzei Rynku w Cieszynie”, Cieszyn.

1997 „Wyniki nadzoru archeologicznego przeprowadzonego podczas prac ziemnych związanych z wymianą instalacji ciepłowniczej w północno-zachodniej części Rynku w Cieszynie – wylot ul. Menniczej”, Cieszyn.

1998 „Wyniki nadzorów archeologicznych prowadzonych podczas prac ziemnych związanych z wymianą instalacji wodociągowej przy wschodniej oraz północnej pierzei Rynku w Cieszynie”, Cieszyn.

Wojciech Antosiewicz, Wiesław Nawrocki i in.

1997 „ Wyniki badań radarowych podłoża rynku w Cieszynie”, Zakład Badań Nieniszczących KPG, Kraków.

Ilona Smajek-Mądrzycka

2015 „Wyniki prac archeologicznych przeprowadzonych w Cieszynie w ramach projektu „Uporządkowanie gospodarki ściekowej w aglomeracji cieszyńskiej”, Oświęcim.

Zofia Jagosz-Zarzycka

2017 „Sprawozdanie końcowe z nadzoru archeologicznego prowadzonego w trakcie przebudowy sieci wodociągowej w śródmieściu Cieszyna w latach 2012-2013”, Cieszyn.

Wyniki badań i nadzorów archeologicznych istotnych dla planowania rewitalizacji Rynku w Cieszynie

1. Studnia przy fontannie (il. 1.1-1.8, na podstawie: Kuś 1992)

W trakcie budowy komory wodociągowej, w wykopie o wymiarach 3,7 m x 3,4 m, w odległości 4,0 m na północ od istniejącej fontanny, na głębokości 0,8 m odkryto zarys obiektu kamiennego w kształcie koła oraz prostokątną betonową konstrukcję. Dalsza eksploracja potwierdziła istnienie studni cembrowanej kamieniem wapiennym o wymiarach 0,26 m x 2,28 m x 0,15 m i średnicy wewnętrznej 1,15 m. Betonowa studzienka stanowiła odpływ dla pompowanej wody.

Eksploracja studni kamiennej prowadzona była do głębokości 2,0 m, ujawniając dodatkowo fragment drewnianej rury o średnicy 0,3 m o przebiegu na osi północ-południe (od ratusza w kierunku ul. Matejki). Wypełnisko wnętrza studni jak i warstw zewnętrznych stanowił żużel przemieszany z gliną. Calec na zewnątrz studni wystąpił na 1,2 m głębokości. Opróżniania studni nie kontynuowano, pomimo tego, że na jej dnie można było oczekiwać ciekawych zabytków: szkła, monet, ceramiki naczyniowej, metali i elementów ubioru. W wyniku zaniechnia dalszej eksploracji nie wiadomo również, czy studnia była płytkim zbiornikiem doprowadzającym do niej wodę wodociągiem drewnianym, czy też pierwotnie była studnią sięgającą do naturalnego ujęcia wody podziemnej.

W trakcie nadzoru nie znaleziono obiektów ruchomych o charakterze zabytkowym. Autor dokumentacji wydatował zabytek na wiek XIX, co jednak może być okresem zbyt późnym.

2. Nawarstwienia w zachodniej pierzei rynku (il. 2.1-2.5, na podstawie: Kuś 1996)

Wykopy pod instalację wodociągową wraz z przyłączami do kamienic w zachodniej pierzei rynku od wylotu ul. Głębokiej do ul. Menniczej, prowadzone były w sąsiedztwie podcieni (il. 2.1). Wykop główny długości 104 m i szerokości 0,6 m posiadał maksymalną głębokość 1,4 m. Przyłącza wodociągowe przecinały mury piwnic, które są wysunięte poza linię frontów budynków.

Na przeciw posesji nr 3, wykonano wykop sondażowy W1 do głębokości 1,4 m, który odsłonił następującą strygrafię:

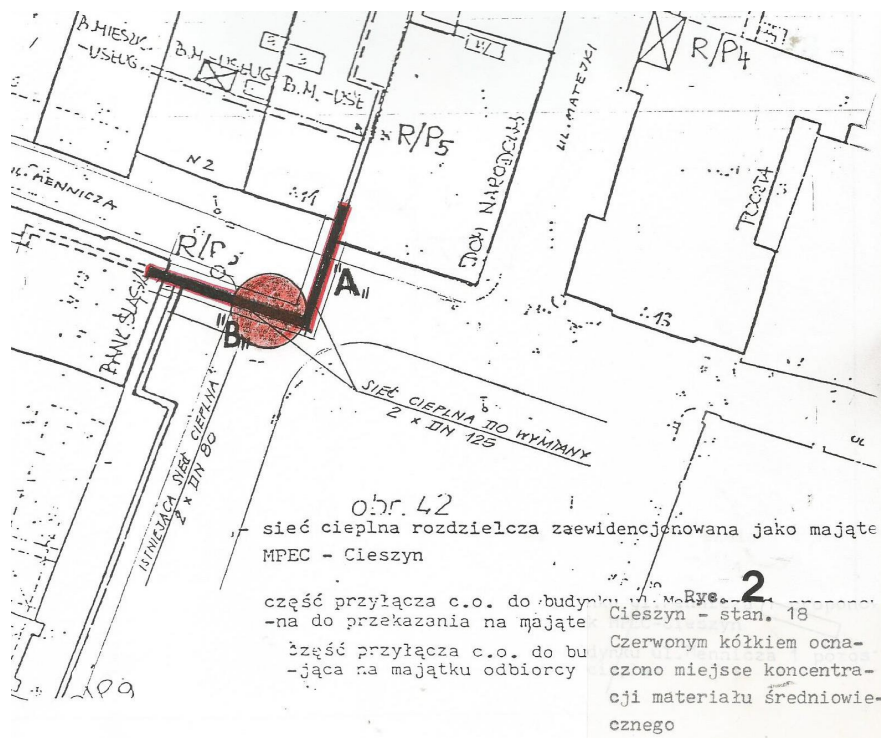
- płyta chodnikowa (miąższości 10 cm);
- podsypka piaskowa (5 cm);
- drobny popiół barwy siwej (2 cm);
- drobne kamienie z piaskiem (10 cm);
- czarno- siwy asfalt (1-2 cm);
- warstwa betonu (10 cm);
- żwir z piaskiem jak w-wa 4 (12 cm). Warstwę tą należy interpretować jako warstwę wyrównawczą i zaliczyć do powstałych na przestrzeni XX w.;
- gruz kamienny z piaskiem, zaprawa wapienna, drobna cegła (20 cm). Warstwę należy wiązać z okresem budowy zachodniej pierzei rynku i datować na podstawie dokumentów historycznych z ostatnimi latami XVIII w., czyli odbudową po pożarze w 1789 r.;
- gruby kamień, cegła, kości, węgle drzewne w glinach ciemnych przechodzących w jasno-żółtą glinę calcową (ok. 20 cm). Jest to ostatnia warstwa intencjonalna związana z działalnością człowieka, powstała w czasach budowy piwnic;
- calec- na poziomie 0,9 m.

W wykopie głównym na całej jego długości poziom calca zaobserwowano na na głębokości 1 m (il. 2.3, 2.4). Badany rejon ze względu na specyfikę miejsca- tzn. szereg przebudów związanych z pożarami miejskimi, przebudowaniami kamienic, montażem sieci przesyłowych i budową nawierzchni podcieni nie ujawnił ruchomych czy nieruchomych obiektów archeologicznych. Jedynie w rejonie przyłączy, na wysokości filarów podcieni częściowo odsłonięto ściany piwnic (il. 2.5).

3. Nawarstwienia w północno-zachodniej części rynku (il. 3.1-3.7, na podstawie Kuś 1997)

Nadzór archeologiczny prowadzono u wylotu ul. Mennicznej, w trakcie wymiany instalacji ciepłowniczej. Wykop długości 35 m przebiegał od Domu Narodowego w kierunku południowym na odcinku 15 m (odc. „A”) oraz zachodnim na odcinku 20 m (odc. „B”) (il. 3.1, 3.2). Odcinek końcowy znajdował się przy budynku Banku Śląskiego. Głębokość wykopu nie przekroczyła 0,9 m. W trakcie nadzoru stwierdzono obecność nawarstwień historycznych w wykopie ciepłowniczym „B”, na głębokości 0,7-0,9 m (il. 3.3-3.7). Zaobserwowano następujący układ nawarstwień:

- pod współczesnym brukiem, do głębokości 0,4 m wystąpiły warstwy nasypowe i podbudowa bruku;
- w części „B”, od poziomu 0,5 m pojawia się czarna warstwa z materiałem zabytkowym. Ze środkowego odcinka „B” pozyskano materiał ruchomy w postaci fragmentów drewna, kilkanaście sztuk kości zwierzęcych, 2 fragmenty naczyń ceramicznych (uchwyt i denko) oraz 6 skórzanych elementów obuwia (połowa przyszwycy buta z pozostałościami sznurowadła, paski skórzane oraz inne fragmenty niezidentyfikowane). Autor nadzoru interpretował nawarstwienia historyczne jako pozostałości średniowiecznego (XV w.) warsztatu skórniczego lub też dołu odpadowego.

Il. 3.1. Przebieg wykopu ciepłowniczego w północno-zachodniej części rynku

4. Nawarstwienia we wschodniej i północnej części rynku oraz w części centralnej (il. 4.1-4.11, na podstawie Kuś 1998 oraz Jagosz-Zarzycka 2017)

Wykop pod instalację wodociągową w 1998 r. prowadzono od ul. Szersznika, wzdłuż wschodniej pierzei rynku w kierunku północnym, dalej wzdłuż północnej pierzei aż do ul. Menniczej (il. 4.1, 4.3). Dodatkowy wykop wykonano od odcinka wschodniego w kierunku studni zasilającej fontannę (il. 4. 7). Szerokość wykopów wynosiła przeciętnie 0,5-0,8 m, głębokość- 1,7 m.

Nawarstwienia obserwowane w wykopie u wylotu ul. Szersznika (il. 4.4):

- współczesna kostka brukowa (miąższość 10 cm);
- warstwa piasku (podsypka pod kostkę) (2 cm);
- bruk wykonany z nieregularnych kamieni otoczakowych, związanych najpewniej z poziomem rynku z okresu po pożarze miasta (1789 r.). Ogólnie bruk można datować na koniec XVIII i pocz. XIX w. (15-17 cm);
- warstwa podsypki złożona z fragmentów cegieł, piasku oraz śladowych ilości zaprawy wapiennej. XVIII/XIX w. (30 cm);
- bruk kamienny wykonany z otoczaków kładzionych płasko-ukośnie. Kamienie te osadzono w tłustej, siwej glinie, która stanowiła grunt naturalny. Bruk uchwycono na długości 1m. Warstwa bruku rozpoczyna się na głębokości 60-70 cm i sięgała do poziomu 1 m. Należy przyjąć, że jest to bruk średniowieczny, pochodzący z XV w.;
- warstwa siwych, tłustych glin- calec.

Nawarstwienia obserwowane w wykopie wzdłuż wschodniej pierzei:

W profilu zachodnim, na całej długości wykopu na poziomie 0,7-0,9 m występowała warstwa barwy czarnej, miejscami z drobnymi elementami drewna (il. 4.5, 4.6). Nie stwierdzono obecności bruku kamiennego. Układ warstw zalegających powyżej nie odbiegał istotnie od podanego w opisie powyżej. W profilu wschodnim stratygrafia była zaburzona na skutek wkopywania w bliżej nie określonym czasie rury gazociągu.

Wykop wzdłuż pierzei północnej:

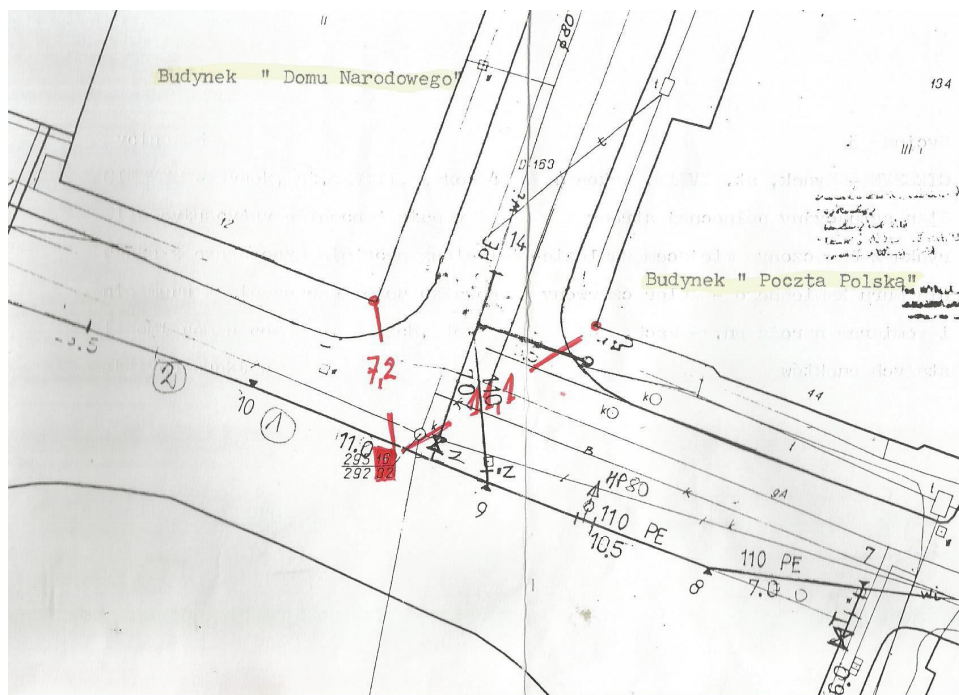
Na poziomie określonym jako średniowieczny, czyli na głębokości od 0,7-0,9/1,0 m wystąpiła warstwa czarnej ziemi z dużą ilością szczątków drewna, które spoczywało miejscami na drobnych kamieniach.

Wykop u wylotu ul. Matejki:

W odległości 7,2 m od narożnika kamienicy 12 (Dom Narodowy) i 11,1 m od narożnika kamienicy nr 13 (Poczta Polska) odsłonięto konstrukcję muru kamiennego na zaprawie wapiennej o szerokości 0,8 m (il. 4.2). Konstrukcja jest nieregularna,

zadokumentowano fragment łuku. Uchwycona korona muru znajdowała się na głębokości 0,56 m poniżej obecnego poziomu bruku. Stopa fundamentowa zalegała na głębokości 2,5 m. Wypełnisko obiektu stanowił zasyp ceglany z zaprawą, piaskiem i gliną. W dolnej partii konstrukcji znajdował się kamień, który odchodził od konstrukcji w kierunku zachodnim.

Mgr Wiesław Kuś nie interpretował budowli, zaznaczył jedynie, że jest to „pozostałość nieokreślonego obiektu rotundalnego”.

Il. 4.2. Lokalizacja kolistego obiektu kamiennego wg dokumentacji W. Kusia

Weryfikację obiektu przeprowadzono roku 2013, podczas budowy wodociągu przy północnej pierzei Rynku (il. 4.9, 4.10). Odkryto wówczas fragment tej budowli oraz zbadano nawarstwienia w jej otoczeniu. Sondaż potwierdził, iż stopa fundamentowa zagłębiona jest na głębokości ok. 2,5 m pod płytą Rynku, średnica obiektu wynosi ok. 5 m, szerokość muru ok. 0,65 m. Głębokość fundamentu sugeruje wysoki obiekt wymagający stabilnego podłoża, jednocześnie przypuszczenie to wyklucza niewielką szerokość muru. Niestety, obiektu nie eksplorowano wewnątrz, odsłonięto jedynie koronę i fragment lica zewnętrznego. Po wykonaniu dokumentacji fotograficznej i pomiarze geodezyjnym znalezisko zabezpieczono folią i zasypano (il. 4.11).

Kwerenda archiwalna najstarszych planów Cieszyna potwierdziła, że odkryty relikw należy interpretować, jako zbiornik - cysterne, zaopatrującą pobliskich mieszkańców w wodę. Konstrukcja stanowi cenne świadectwo przezorności i przedsiębiorczości. Zaopatrzenie miasta w wodę już od średniowiecza było ważnym problemem, którego rozwiązanie zapewniało jego mieszkańcom podstawowy warunek egzystencji, zapewnienia

higieny i czystości, a także ochrony przeciwpożarowej. Nie zawsze skromna sieć wodociągów i nieliczne punkty pobierania wody w mieście zaspokajały te potrzeby. Stało się to dopiero w końcu XIX w. po założeniu nowoczesnych miejskich wodociągów i doprowadzeniu wody do każdego domostwa.

Il. 4.11.

W 1998 roku, na kontynuacji wykopu w kierunku ul. Mennicznej poza obiektem kamiennym stwierdzono zaleganie warstwy średniowiecznej na poziomie 0,7-0,9 m. W warstwie tej uchwycono pozostawłości drewna. Nieznany element okazała się warstwa odsłonięta poniżej warstwy określanej jako średniowieczna. Mianowicie na głębokości ok. 1,3 m pojawiła się warstwa czarnej ziemi z elementami drewna. Przez zalanie wykopu nie udało się dokonać szczegółowego rozpoznania tego poziomu. Należy przypuszczać, że pochodzi z okresu wcześniejszego funkcjonowania placu targowego.

Wykop przebiegający od kamienicy nr 18 do studzienki w rejonie fontanny:

Na całej długości wykopu wynoszącego 17 mb, na poziomie 0,7 m występowała warstwa średniowieczna (il. 4.7, 4.8). Szczegółowy opis nawarstwień:

- bruk współczesny;
- bruk z kamienia rzeczno;
- podsypka (podbudowa) zawierająca rozdrobnioną cegłę o miąższości 0,5 m;
- czarna ziemia z drewnem (poziom średniowieczny) sięgająca do 1,0 m;
- siwa, tłusta glina- calec.

W trakcie całego nadzoru archeologicznego przy budowie sieci wodociągowej nie pozyskano ceramiki naczyniowej, która jest istotnym elementem datującym.

5. Nawarstwienia w północnej i południowej części rynku (il. 5.1-5.4, na podstawie Smajek-Mądrzycka 2015)

Budowa kanalizacji w obrębie Rynku prowadzona była przede wszystkim metodą bezwykopową- przewiertami sterowanymi. Trasa inwestycji wiodła od ul. Matejki w kierunku ul. Szersznika, następnie od ul. Szersznika w kierunku ul. Regera, dalej od ul. Regera do ul. Głębokiej. Zastosowana metoda wymagała wykonania wykopów punktowych pod studnie o wym. ok. 5x2 m zlokalizowane w północnej części Rynku i na wysokości ul. Matejki.

W wykopach w południowo-wschodniej części Rynku zachowana była stratygrafia nawarstwień historycznych o układzie horyzontalnym (il. 5.4). Miąższość nawarstwień wynosiła ogółem ok. 105 cm. Najniżej, na głębokości ok. 105 cm zalegał spąg warstwy barwy cienobrunatno-szarej o miąższości do ok. 35 cm. Była to ziemia z licznymi kamieniami oraz fragmentami drewna ze względnie licznym materiałem zabytkowym w postaci fragmentów późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej, wśród której natrafiono także na pojedyncze fragmenty ceramiki typu loštického z ok. 1.poł. XV – 2.poł. XV w. Uchwyczone nawarstwienia o metryce jak się wydaje późnośredniowiecznej stoją zatem w sprzeczności z hipotezą historyków, o późnym wytyczeniu obecnego Rynku w samym końcu XV w. W jednym wykopie w rejonie Ratusza odkryto kamienny kanał (il. 5.1)

Il. 5.1. Po lewej stronie wykopu widoczne relikty kamiennego kanału.

Il. 5.2. Wykop pod studnię w rejonie ul. Menniczej z zachowanymi ciemnymi nawarstwieniami średniowiecznymi

Il. 5.3. Wykop w rejonie ul. Menniczej. Miąższość najstarszej warstwy wynosiła ok. 10 cm.

Il. 5.4. Wykop kanalizacyjny pod ratuszem z bardzo wąską warstwą średniowieczną.

6. Nieinwazyjne badania georadarowe (na podstawie: Antosiewicz, Nawrocki 1997)

Na zlecenie Miasta Cieszyna, Zakład Badań Nieniszczących KGP Sp. z o.o. wykonał w miesiącach listopad-grudzień 1997 roku badania radarowe podłoża Rynku w Cieszynie. Miały one na celu lokalizację reliktywów architektury. Rozmieszczenie profili uzależnione było warunkami terenowymi. Konsultacji w zakresie dotychczasowej wiedzy na temat badanego terenu udzielił mgr Wiesław Kuś z Muzeum w Cieszynie.

Efekty badań georadarowych wraz z dotychczasowymi danymi na temat podłoża rynku zamieszczono na planie zbiorczym (il. 6).

- **Kolorem pomarańczowym** oznaczono dotychczasowe wykopy ziemne, objęte nadzorem archeologicznym W. Kusia w 1992 (zasypana studnia w sąsiedztwie fontanny) i w 1996 r. (wodociąg w pierzei zachodniej);
- **Kolorem brązowym** naniesiono obrysy piwnic, które znalazły się w miejscach wykonywanych badań georadarowych, pod arkadami. Nie odpowiadają one w większości zabudowie wyższych kondygnacji budynków, więc można przypuszczać, że pochodzą z wcześniejszego układu zabudowy. Stwierdzono, iż jest możliwość występowania pod arkadami budynku Rynek 3 zasypanej piwnicy, która została zaznaczona **kolorem różowym**;

- **Kolorem niebieskim** oznaczono zbiornik wodny pod fontanną oraz przebieg instalacji podziemnych. Większość z nich jest prawdopodobnie nieczynna;
- **Kolorem fioletowym** oznaczono obszary, na których wyraźnie widoczny jest poziom użytkowy występujący na głębokości 0,3 do 0,5 m. Obszary te odpowiadają miejscom gdzie poziom użytkowy (może to być bruk kamienny) jest dobrze zachowany i nie uległ destrukcji;
- Wzdłuż elewacji wschodniej i zachodniej wyznaczono na jezdniach **przerwaną różową linię** - granice, które prawdopodobnie odpowiadają wcześniejszemu zasięgowi placu i dróg wokół rynku;
- **Kolorem zielonym** wyznaczono lokalne niejednorodności w układzie warstw podpowierzchniowych, które mogą być związane z wcześniejszym użytkowaniem (np. kramy, dawna zabudowa) lub z degradacją wcześniejszych nawierzchni w wyniku niwelacji terenu;
- Wyróżniono dwa obszary **ciemniejszym zielonym kolorem**, z których pierwszy znajduje się w północno-zachodniej części rynku. Jest on być może naturalnym, pierwotnym wgłębieniem terenu (sięgającym co najmniej 1,5 m), które później zostało wyrównane. Drugi obszar znajduje się w południowo-wschodniej części przed ratuszem i przedstawia wypiętrzenie warstw podpowierzchniowych. Mogą one być związane z dawną zabudową występującą w tym miejscu w XVIII wieku lub też mogą odpowiadać pierwotnej formie ukształtowania terenu;
- **Kolorem czerwonym** zaznaczono budowlę przed ratuszem widoczną na planie z 1773 roku (dom strażnika miejskiego). W północnej części rynku, przy wylocie ul. Matejki stwierdzono obecność regularnej, czworobocznej budowli, po której nie zachowały się wyraźne ślady fundamentów, lecz wyraźne zmiany podłoża. Przy północnej pierzei zaznaczono również wcześniejszy zasięg zabudowy widocznej na XIX wiecznych planach. Ślady tej zabudowy w podłożu potwierdziły badania radarowe.

Podsumowanie i wnioski konserwatorskie

Kwerenda przytoczonych powyżej nadzorów archeologicznych daje nam informacje na temat stratygrafii nawarstwień Rynku wyłącznie rejonów skrajnych (jezdni i chodników) wzdłuż pierzei zachodniej, północnej oraz fragmentu pierzei wschodniej. Informacje na temat nawarstwień przy pierzei południowej przynoszą punktowe wykopy kanalizacyjne. Rozpoznanie środkowej części możliwe jest dzięki wykopom pod sieć oraz komorę wodociagową. Wnioski jakie można wysunąć z dokumentacji archeologicznej są praktycznie takie same, dla każdego rejonu Rynku:

- we wszystkich omawianych przypadkach najbardziej nas interesujące nawarstwienia historyczne z najstarszego okresu funkcjonowania Rynku spoczywają na głębokości od 60 cm/80 cm do 1,1/1,3 m od dzisiejszego poziomu nawierzchni. Poniżej występuje calec- skała macierzysta;
- powyżej warstwy średniowiecznej zanotowano warstwy zasypowe i podbudowy pod nawierzchnię z kamienia rzeczno-ego z XVIII wieku. Na niej posadowiona jest obecna kostka brukowa;
- w rejonie wylotu ul. Szersznika, na 60 cm głębokości wystąpił bruk kamienny datowany na późne średniowiecze, być może relikty pierwszego utwardzenia rynku;
- na odcinku wzdłuż pierzei wschodniej znaleziono na głębokości 0,7 – 0,9 m warstwy drewna archeologicznego z najstarszego okresu funkcjonowania Rynku, być może pozostałości nawierzchni drewnianej;
- u wylotu ul. Matejki znajdują się relikty cysterny zaopartującej mieszkańców w wodę. Cysternę można wstępnie datować na pocz. XIX w., jednak w jej miejscu istniało ujęcie wody już w wieku XVIII w.;
- u wylotu ul. Menniczej znaleziono warstwę kulturową na głębokości 50 cm, zawierającą elementy skórzane oraz ceramikę naczyniową datowaną na późne średniowiecze;
- w odległości 4 m od fontanny w kierunku północnym istnieje zabytkowa studnia kamienna, nie eksplorowana, której funkcja również nie została dokładnie rozpoznana;
- w południowej części Rynku pod ratuszem jest odnotowany kanał kamienny, prowadzący w kierunku fontanny;
- w ul. Matejki są zachowane mury klasztoru elżbietanek (por. il. 7- na plan z 1789 r. naniesiono kolorem czerwonym obecne rozmieszczenie budynków);

- teren podcieni w zachodniej pierzei do szpaleru drzew przy jezdni należy uznać za bardzo mocno przekształcony antropogenicznie, dlatego też warstwa kulturowa średniowieczna występuje tam punktowo;
- badania georadarowe z 1997 roku dają obraz sytuacji nawarstwień i obiektów historycznych znajdujących się na płycie rynku (pierwszy ratusz?, dom strażnika miejskiego, jatki i kramy kupieckie). Niezbędna jest ich weryfikacja nowoczesnymi metodami nieinwazyjnymi.

Biorąc pod uwagę powyższe ustalenia, w przypadku inwestycji ziemnych w obrębie cieszyńskiego Rynku zaleca się:

- przeprowadzić przedinwestycyjne badania georadarowe weryfikujące ustalenia z 1997 roku;
- wszelkie wykopy pod nowo lokowane sieci przesyłowe poprzedzić badaniami archeologicznymi;
- należy wykonać badania wyprzedzające w miejscach wskazanych w badaniach georadarowych. Szczególnie ważne jest potwierdzenie obecności pierwszego ratusza, mającego się mieścić na Rynku w początku swojego funkcjonowania;
- w przypadku planowanej budowy nawierzchni Rynku wymagającej korytowania do głębokości 80 cm, inwestycja musi być poprzedzona badaniami archeologicznymi. Rezygnacja z badań doprowadzi do destrukcji nawarstwień historycznych, obiektów nieruchomych oraz przedmiotów zabytkowych będących relikami ponad 500 letniej historii miasta;
- z badań można wyłączyć teren podcieni w pierzei zachodniej aż do szpaleru drzew oraz teren chodnika i fragmenty jezdni wzdłuż pierzei wschodniej, północnej i południowej gdzie zlokalizowane są sieci przesyłowe, jednak dokładny obszar badań powinien zostać wytyczony po uzyskaniu danych z georadaru.